

A doktori értekezés tézisei

Polcz Károly

Konvencionálisan indirekt beszédaktusok az angol–magyar filmfordításban

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Fordítástudományi Doktori Program

2012

1. Problémafelvetés

A *Ghost Whisperer* (*Szellemekkel suttogó*) népszerű amerikai filmsorozat alábbi jelenetében az egyik szereplő súlyosan megsérül, mire a társa mentőt hív. A mentőszolgálat diszpécseré és a segélykérő között a következő telefonbeszélgetés hangzik el:

(1a) OPERATOR: **Can you tell me** if the victim is conscious?

CALLER: Yes, it rolled all over him, the lawn mower.

OPERATOR: Sir, **can you tell me** if he is breathing?

(1b) DISZPÉCSER: **Elárulná**, hogy az áldozat magánál van-e?

SEGÉLYKÉRŐ: Átment rajta a fűnyíró.

DISZPÉCSER: Uram, **elmondaná**, hogy lélegzik-e?

(GW411 01.50)

Az amerikai filmek nyelvezetére jellemző a konvencionálisan indirekt beszédaktusok gyakori használata. Searle értelmezésében a konvencionálisan indirekt beszédaktus úgy jön létre, hogy a beszélő „az egyik illokúciós aktust egy másik illokúciós aktussal, indirekt módon fejezi ki” (Searle 1979/85: 31). Az 1. példában a kérdés elsődleges aktusa a kérdés másodlagos aktusán keresztül valósult meg. A fordító hasonló indirekt formákkal helyettesítette a forrásnyelvi konvencionálisan indirekt beszédaktusokat (*Elárulná...? Elmondaná...?*). A vészerhes szituációban, amikor az erősen vérző szereplő éppen haldoklik, ez a megoldás mesterkéltén udvariasnak, vagyis meglehetősen idegenszerűnek hat.

Más esetekben azt tapasztaljuk, hogy a fordítók felszólító móddal helyettesítik az angol indirekt beszédaktusokat. A *CSI (Helyszínelők)* című bűnügyi sorozatban a nyomozó arra utasítja a tanút, hogy kövesse őt:

(2a) DETECTIVE: Mr. Barger, **why don't you come**, um, over here with me?

(2b) NYOMOZÓ: Mr. Barger, kérem, **jöjjön** velem! (CSI104 34.15)

A fenti példákban bemutatott jelenségekkel kapcsolatban két egyszerű kérdést fogalmazhatunk meg. 1. Mivel magyarázható, hogy a fordítók egyes esetekben megváltoztatják a beszédaktus direktségét, más esetekben pedig megtartják a forrásnyelvi indirekt formát? 2. Melyek azok az esetek, amikor a forrásnyelvi indirektség megőrzése eltérő implikaturákat, esetleg idegenszerűséget eredményez a célnyelvben?

Több vizsgálatban is rámutattak arra, hogy az angolszász nyelvhasználók bizonyos társadalmi szituációkban gyakran előnyben részesítik a kérdő formájú konvencionálisan indirekt beszédaktusokat az imperatívusszal szemben. Ez a tendencia figyelhető meg a kérések esetében a brit angolban (Trosborg 1995; Sifianou 1999; Fukushima 2003), az ausztrál angolban (Blum-Kulka 1989; Blum-Kulka és House 1989), illetve az amerikai angolban is (Holtgraves és Yang 1990; Eslami-Rasekh 1993; Goldschmidt 1998; Byon 2004; Eslami-Rasekh et al. 2010). A kérdő forma lehetővé teszi, hogy a hallgató könnyűszerrel visszautasíthassa a direktív vagy komisszív beszédaktust. A magyar nyelvre vonatkozó vizsgálatok is a konvencionálisan indirekt formák gyakori előfordulására hívják fel a figyelmet (Majzer 1999; Szili 2000; 2004). A filmszövegeken végzett saját vizsgálataim szintén megerősítik a konvencionálisan indirekt formák gyakori előfordulását a magyar nyelvben. 100 órányi angol nyelvű és ugyancsak 100 órányi autentikus, tehát nem fordítás eredményeképpen keletkezett magyar nyelvű filmszöveg összevető vizsgálata azt mutatja, hogy a jelen kutatás tárgyát képező konvencionálisan indirekt formák a magyar nyelvű

mintában valamivel gyakrabban fordulnak elő. Az angol szövegekben 450, míg a magyarban 493 előfordulás található (1. Disszertáció 7. old.).

2. A kutatás célja

Joggal merül fel a kérdés, hogy mi motiválja a filmfordítókat a forrásnyelvi konvencionálisan indirekt megnyilatkozások direktségének megváltoztatására, ha ezek a formák mindkét nyelvben közel hasonló gyakorisággal fordulnak elő. Kézenfekvő, hogy a kutató a választ elsőként a szinkronszövegírás műfaji kötöttségeiben keresi. Vajon elképzelhető-e, hogy a direktség megváltoztatása redukciós technika, amelyhez a fordítók azért folyamodnak, hogy a forrás- és a célnyelvi szöveget szinkronba hozzák? Néhány példa vizsgálata arra világított rá, hogy a célnyelvi megnyilatkozás hosszúsága, azaz a szótagszám alakulása nem indokolja a jóval direkter felszólító móddal történő rövidítést. A forrásnyelvi konvencionálisan indirekt szerkezetek megtartásával a szájmozgás és a beszéd nem kerülne aszinkronba. Ebből arra következtethetünk, hogy a forrásnyelvi konvencionálisan indirekt forma direktségének megváltoztatása a médiumspecifikus kötöttségeken túl más nyelvi és nyelven kívüli tényezők bonyolult összjátékával is összefüggésbe hozható.

Előzetes kutatásaim során feltártam, hogy a konvencionálisan indirekt direktív és kommisszív beszédaktusok fordítása során a fordítói viselkedést feltehetően két alapvető tényező befolyásolja erőteljesen. Az egyik a forrásnyelvi pragmalingvisztikai forma (felszíni forma, szintaktikai szerkezet). A fordítók általában akkor térnek át a jóval direkter felszólító módra, ha a pragmalingvisztikai forma eltérő kommunikációs funkciókat fejez ki a forrás- és a célnyelvben (Polcz 2008). A másik tényező a beszélő hatalma. A fordítók általában akkor térnek át a felszólító módra, ha a beszélőnek hatalma van a hallgató felett (Polcz 2010). Ezeket a megfigyeléseket nagyobb mintán is célszerű ellenőrizni.

A vizsgálat elvégzéséhez két pragmalingvisztikai formát választottam, nevezetesen a javaslattevő formát (*Why don't you do X? – Miért nem teszed meg X-et?*) és az előkészítő formát (*Can/Could/Will/Would you do X? – Meg tudod/Meg tudnád/Megteszed/Megtennéd X-et?*) (vö. Blum-Kulka et al. 1989: 18). Ezek olyan illokúciós aktusokat, vagyis kommunikációs funkciókat valósítanak meg, mint az utasítás, a kérés, a tanács, a meghívás és az ajánlat. A javaslattevő forma vizsgált felszíni formája forrásnyelv-specifikus (vö. Blum-Kulka 1989: 57; Gottlieb 2001: 250). Ez azt jelenti, hogy a forrás- és a célnyelvben részben eltérő illokúciós aktusokat, vagyis kommunikációs funkciókat fejez ki, tehát alkalmas a fenti megfigyelés ellenőrzésére. Előzetes vizsgálataim alapján azt feltételezem, hogy az előkészítő forma nem forrásnyelv-specifikus pragmalingvisztikai forma, mivel azonos kommunikációs célokat fejez ki mindkét nyelvben (Polcz 2010). Ezért alkalmas arra, hogy a fordítását összevegyük a nyelvspecifikus javaslattevő forma fordításával, és megtudjuk, hogy vajon a direktség megváltoztatása valóban a nyelvi forma nyelvspecifikus jellegére vezethető-e vissza.

A jelen kutatás célja tehát, hogy a leíró fordítástudomány paradigmájában (Holmes 1972; Toury 1980; 1995) nagyszámú fordítási adat kvantitatív és kvalitatív vizsgálatával, induktív megközelítésben feltérképezze azokat a fordítói megoldásokat, amelyeket a forrásnyelvi konvencionálisan indirekt beszédaktusokat (Searle 1979/85) viszonylag gyakran kifejező előkészítő és javaslattevő forma fordítása során alkalmaznak a filmfordítók amerikai filmsorozatok magyar nyelvű fordítása során. A tanulmány a szinkronizálás céljára készült fordításokkal foglalkozik, a feliratozással vagy a hangalámondással nem. A vizsgálat pragmatikai irányultságú, vagyis célja „a kontextuális jelentés tanulmányozása” (Levinson 1983: 3) a direktség és a nyelvi udvariasság pragmatikai kategóriáiban.

A konvencionálisan indirekt beszédaktusok fordítása során a fordítónak alapvetően két lehetősége van. Vagy megváltoztatja az indirekt forma direktségét, vagy pedig megtartja az indirekt formát, és az indirekt kategóriákon belül hajt végre bizonyos változtatásokat. Ezeket a változtatásokat pragmatikai elmozdulásoknak nevezem. Az elemzés részletesen ismerteti a direktségi kategóriák közötti (indirekt→direkt/indirekt) és a direktségi kategóriákon belüli (indirekt→indirekt) pragmatikai elmozdulásokat a pragmalingvisztikai és a szociopragmatikai aspektusokat figyelembevételével (Leech 1983: 11). Pragmalingvisztikai szempontból azt vizsgálom, hogy az adott felszíni formákkal kifejezhetők-e ugyanazok a konvencionálisan indirekt beszédaktusok a forrás- és a célnyelvben, milyen eltérések mutathatók ki a forrás- és a célnyelvi beszédaktusok között az indirektség/direktség pragmatikai kategóriájában, továbbá azt, hogy a pragmatikai elmozdulások hogyan hatnak az illokúciós erőre és a nyelvi udvariasságra (Brown és Levinson 1987). A szociopragmatikai alapvetés lényege, hogy a szociopragmatikai változók, vagyis a hatalom, a társadalmi távolság és a teherterhelés (pl. a kérés súlya) (Brown és Levinson 1987; Fukushima 2003) hogyan befolyásolják a fordítókat a célnyelvi direktség kiválasztásában. A kutatás további részében az előkészítő és a javaslattevő forma megjelenését vizsgálom autentikus (nem fordított) magyar filmszövegekben, hogy megállapítsam, vajon hasonló szociopragmatikai feltételek mellett alkalmasak-e ugyanazon beszédaktusok kifejezésre a célnyelvben. Ezeket a szövegeket röviden kontrollszövegeknek, a belőlük nyert példákat pedig kontrollpéldáknak nevezem. A jellemző fordítói megoldások feltérképezésével és a kontrollszövegek vizsgálatával (kontrollvizsgálatok) a kutatás betekintést nyújt azokba a pragmatikai egyezésekbe és eltérésekbe, amelyek a fordított és a kontrollszövegekben található beszédaktusok között tapasztalhatók. A forrásnyelvi, a fordított célnyelvi, valamint a kontrollszövegekben megjelenő beszédaktusok pragmalingvisztikai és szociopragmatikai összehasonlításával kimutatható, hogy a vizsgált formákban megjelenő beszédaktusok fordítása során a magyar fordítók jellemzően milyen pragmatikai kiigazításokat hajtanak végre, ezek indokoltak-e, valamint fény derül a konvencionálisan indirekt beszédaktusok fordításában esetenként tapasztalható idegenszerűség okaira is.

3. Hipotézisek

A fenti megállapítások és egy kisebb korpuszon végzett kutatási eredményeim alapján (Polcz 2008; 2010) az előkészítő (*Can/Could/Will/Would you do X?*) és a javaslattevő forma (*Why don't you do X?*) segítségével kifejezett konvencionálisan indirekt beszédaktusok fordításával kapcsolatban a következő hipotéziseket állítom föl angol–magyar fordítási irányban:

1. A direktségi kategóriák közötti pragmatikai elmozdulások jellemzően a legdirektebb kategória irányába történnek (felszólító mód és egyéb direkt formák).
2. A direktségi kategóriák közötti pragmatikai elmozdulásokra jellemzően akkor kerül sor, ha a forrás- és a célnyelvi pragmalingvisztikai forma eltérő kommunikációs funkciókat fejez ki.
3. A direktségi kategória megtartására, illetve a kategórián belüli pragmatikai elmozdulásokra jellemzően akkor kerül sor, ha a forrás- és a célnyelvi pragmalingvisztikai forma alapvetően azonos kommunikációs funkciókat fejez ki.
4. A direktségi kategória megváltoztatását a legdirektebb kategória irányába a pragmalingvisztikai formán kívül a beszélő valós vagy vélt hatalma motiválja leginkább (indirekt→direkt).

5. A pragmalingvisztikai forma tükörfordításával megváltozhat a beszédaktus illokúciós ereje és kommunikációs funkciója, ez pedig idegenszerűséghez vezethet.

4. A kutatás elméleti háttere

A direktív és a komisszív beszédaktusok fordításának tanulmányozásához szükség van egy olyan integrált elméleti keretre, amelynek segítségével feltárhatók és elemezhetők a fordításban tapasztalható pragmatikai elmozdulások. A kutatásban használt elméleti keret House (1997) fordításértékelési modelljén alapul, de mivel House ezt a rendszert teljes forrás- és célnyelvi szövegek összehasonlítására és értékelésére hozta létre, a modellt alkalmassá kellett tenni a szubtextuális beszédaktusok fordításának vizsgálatára. House modellje alapján olyan szempontrendszert alakítottam ki, amelynek segítségével feltárhatók a vizsgált konvencionálisan indirekt beszédaktusok közötti ekvivalenciaviszonyok. Az adaptált modell segítségével a forrás- és a célnyelvi beszédaktusokat a regiszter három kategóriájában, nevezetesen a diskurzuszmezőben, a diskurzushangvételben és a diskurzusmódban hasonlítom össze. A modell azt is lehetővé teszi, hogy kiszűrjük azokat a fordításokat, amelyek nem tekinthetők ekvivalensnek.

A vizsgálat elvégzéséhez szükség van egy olyan taxonómiára is, amelynek segítségével megbízható módon meghatározható, hogy a nyelvi felszínen megjelenő formák milyen szűkebb beszélői szándékokat, azaz aktusminőséget (Krékits 2006: 28–29) fejeznek ki. Mivel sem a beszédaktus-elmélet, sem pedig az áttekintett diskurzusaktus-taxonómiák nem bizonyultak teljes egészében alkalmasnak a nyelvi minta elemzésére, egy olyan rendszert kellett létrehozni, amely ötvözi a két elmélet erősségeit, a gyengeségeiket pedig kiküszöböli. Az adaptált taxonómia a cselekvés/haszon dimenziója (Tsui 1994), a perlokúciós hatás (Austin 1962) és a retrospektív újraklasszifikáció (Tsui 1994), valamint a szakirodalom alapján meghatározott egyéb kiegészítő kondíciók segítségével alkalmasnak bizonyult a direktív és a komisszív beszédaktusok egységes és megbízható azonosítására.

A kialakított rendszer erőssége, hogy a beszédaktus-elmélet azonos vagy hasonló kommunikációs funkciót hordozó kategóriáit jelentősen szűkíti, így az empirikus elemzéseket végző kutatónak 41 funkció helyett csak kilenccel kell dolgoznia. A taxonómia alapján megállapítható, hogy a vizsgálatomban szereplő pragmalingvisztikai formák öt direktív és komisszív aktusminőséget (Krékits 2006) fejeznek ki, nevezetesen az utasítást, a kérést, a tanácsot, a meghívást és az ajánlatot.

Az indirekt/direkt pragmatikai elmozdulások feltérképezése céljából a CCSARP-projektben (Blum-Kulka et al. 1989: 18) használt direktségi skála alapján a következő öt direktségi kategóriát állítottam fel angol–magyar nyelvpárban: direkt formák (D1) (pl. *Tedd meg X-et!*), konvencionálisan indirekt állító formák (D2) (pl. *Megteszed X-et.*), konvencionálisan indirekt kérdő előkészítő formák (D3) (pl. *Megtennéd X-et?*), konvencionálisan indirekt kérdő javaslattevő formák (D4) (pl. *Miért nem teszed meg X-et?*) és nem konvencionálisan indirekt célzások (D5).

Az egyes kategóriákon belül további modulációkat határoztam meg, amelyek hatással vannak a nyelvi direktségre és a nyelvi udvariasságra. Ezek közül a legfontosabbak a kontextuális tényezők, a reális/hipotetikus és az explicit/implicit formák. A konvencionálisan indirekt kérdő formákon belül a hajlandóság, a képesség, a lehetőség, az engedély, az ok és a vélemény kontextuális tényezői szerint csoportosítottam a forrás- és a célnyelvi formákat. Visszafogottabbnak hat például, ha a direktívum megfogalmazásakor a beszélő nem a hallgató hajlandóságáról, hanem a képességéről érdeklődik (*Megtennéd X-et?* vs. *Meg tudnád tenni X-et?*).

A kontextuális tényezők mellett különbséget tettem a reális (jelen/jövő idejű) és a hipotetikus (múlt idejű) alakok között (*Megteszed X-et?* vs. *Megtennéd X-et?*). Az igeidőkkel a beszélő modulálhatja az időbeli deixist, és így bizonyos pragmatikai hatásokat idézhet elő. Az angol nyelvben a múlt idő segítségével a beszélő a cselekvés végrehajtását a saját deiktikus centrumától, vagyis a megnyilatkozás elhangzásától időben távolítja. Minél nagyobb a távolság, annál jobban csökken az illokúciós erő, és annál udvariasabbnak hat az adott forma (Koiike 1989: 201). A hipotetikus formák szintaktikai enyhítőként is funkcionálnak (Blum-Kulka 1989: 282; Trosborg 1995: 210). A feltételes mód a magyar nyelvben is hasonló hatást eredményez (Szili 2006: 82).

További modulációként különbséget tettem az implicit és az explicit formák között. Az explicit megnyilatkozás egy vagy több olyan lexikai elemet is tartalmaz, amely egyértelművé teszi, hogy a kérdő formájú megnyilatkozást nem eldöntendő kérdésként, hanem direktív vagy kommisszív beszédaktusként kell értelmezni (*Would you be **willing** to do X?* – **Hajlandó lennél megtenni X-et?**). Az implicit megnyilatkozás nem tartalmaz olyan lexikai elemet, amely egyértelművé tenné a megnyilatkozás funkcióját, így az bizonyos esetekben eldöntendő kérdésként is értelmezhető.

Minden forrás- és célnyelvi felszíni formát direktségi kóddal láttam el. A kódalapú megfeleltetés lehetővé teszi, hogy a nagyszámú nyelvi adatot adatbázis-kezelő szoftver segítségével vizsgáljam. A forrás- és a célnyelvi felszíni formák rendszerbe illesztésével árnyalt képet kaphatunk a fordítói viselkedésről, a skála segítségével kimutathatók a direktségi kategóriák közötti és a direktségi kategóriákon belüli pragmatikai elmozdulások.

Empirikus vizsgálatok hosszú sora tanúskodik arról, hogy az egynyelvű kommunikációban összefüggés mutatható ki a nyelvi direktség/indirektség és a szociopragmatikai változók, vagyis a hatalom, a társadalmi távolság és az aktusban megjelenő teherterhelés között (pl. House és Kasper 1981; Blum-Kulka et al. 1985; Blum-Kulka és House 1989; Trosborg 1995; Fukushima 2003; Szili 2004). A pragmatikai kutatások eredményei alapján azt feltételezem, hogy a nyelven kívüli tényezők nemcsak az egynyelvű beszédtevékenység során éreztetik hatásukat, hanem akkor is, amikor két nyelv kontaktusba kerül egymással, így befolyásolják a fordítói viselkedést is.

A vonatkozó szakirodalom áttekintése arról győzött meg, hogy a kutatók nem kezelik egységesen a szociopragmatikai változók tartalmát, az egyes változók között átfedések mutatkoznak. Az alkalmazott modellek és módszerek alkalmasak az egyszerűbb, konstruált szituációkban megfigyelhető nyelvi viselkedés tanulmányozására, de kevésbé alkalmazhatók a filmekben előforduló szituációk és dinamikus változó személyközi kapcsolatok leírására. A korábbi pragmatikai kutatások elméleti háttérének felhasználásával definiáltam az egyes szociopragmatikai változók tartalmát, kiküszöböltem a köztük mutatkozó átfedéseket, így olyan szociopragmatikai modellt hoztam létre, amely alkalmas a fordítási adatok elemzésére a filmnarratíva során dinamikus változó horizontális és a vertikális személyközi kapcsolatok tükrében. A hatalom dimenziójában azokat az eseteket vizsgáltam, amelyekben a beszélőnek hatalma van a hallgató felett. A társadalmi távolságot erős és laza/zéró kötődéssel jellemezhető szerepkapcsolatokra bontottam. A laza/zéró kötődések kategóriájában különbséget tettem a kis és a nagy társadalmi távolság között. A teherterhelés kategóriájában az alacsony és a magas teherterheléssel járó szituációkat különböztettem meg. A modell segítségével feltárható, hogy a szociopragmatikai változók hogyan befolyásolják a fordítói viselkedést.

5. A korpusz és a kutatás módszere

5.1. Adatok

A nyelvi adatokat a forrás- és a célnyelvi korpuszból nyertem. A forrásnyelvi korpusz összesen 20 amerikai filmsorozat 711 epizódjának szövegét tartalmazza digitalizált, azaz számítógéppel olvasható formában (l. források/filmográfia). Ez összesen 497 játékórát jelent. A reprezentativitás elvét szem előtt tartva, a különböző típusú sorozatok lehető legszélesebb skálája szerepel a mintában: vígjáték, bűnügyi sorozat, kórházsorozat, családi dráma, ifjúsági és misztikus sorozat (l. források). A szövegekből felszíni formánként 200-200 adatot gyűjtöttem. Ez összesen 1000 nyelvi adatot jelent.

A célnyelvi korpusz a fordított filmszövegekre utal. A fordítások szövege digitális átirat formájában nem áll rendelkezésre, ezért a fordítói megoldások csak manuálisan, vagyis az adott részlet megtekintésével vizsgálhatók. A sorozatok magyar szövegét más-más fordító készítette. A 20 fordító munkájának elemzése kiküszöböli azt a veszélyt, hogy a vizsgálat egyedi fordítói megoldásokat általános tendenciaként kezeljen. A forrás- és a célnyelvi korpuszt Baker nyomán párhuzamos korpusznak is nevezhetjük (1995: 7). Bár a célnyelvi korpusz nem elégíti ki a korpusznyelvészeti definíció kritériumát, amely szerint a korpusz számítógéppel olvasható szövegek gyűjteménye (ibid.: 2), Baker arra is felhívja a figyelmet, hogy a fordítástudományi értelmezés szerint nem feltétlenül szükséges, hogy a korpusz elektronikus formában is rendelkezésre álljon (ibid.: 3).

A kutatást autentikus (nem fordított) magyar tévésorozatok szövegéből összeállított korpusz egészíti ki, amely két népszerű sorozatból összesen 100 játékórát tartalmaz (l. források). A vizsgált formák esetében ez 493 adatot jelent. További 236 adat azoknak az egyéb konvencionálisan indirekt formák diskurzusbeli viselkedésének megfigyelésére ad lehetőséget, amelyeket a fordítók ekvivalenciaviszonyba hoznak a vizsgált forrásnyelvi formákkal. A szövegek digitális formában nem állnak rendelkezésre, a nyelvi adatok a filmek megtekintésével nyerhetők. Az autentikus korpusz adatainak elemzésével feltérképezhető, hogy a felszíni formák által kifejezett autentikus beszédaktusok be tudják-e tölteni ugyanazokat a pragmatikai funkciókat, mint az eredeti forrásnyelvi és a fordított beszédaktusok. Az autentikus korpuszt Baker nyomán nevezhetjük összehasonlítható korpusznak is (1995: 10). A korpusz jóval kisebb mérete miatt azonban nem alkalmas arra, hogy a belőle nyert adatokat a párhuzamos korpusz adataival összevetve statisztikailag szignifikáns megállapításokat tegyék (a hipotézisek sem erre vonatkoznak). Arra viszont alkalmas, hogy a fordítói megoldásokat összevegyem az autentikus adatokkal, és ennek alapján tendenciákat vázoljak fel, amelyeket a korpusz bővítése után a későbbi vizsgálatok statisztikailag is igazolhatnak.

5.2. A vizsgálat menete

A forrásnyelvi korpuszban a Wordsmith Tools számítógépes alkalmazás segítségével megkerestem a vizsgált felszíni formákat. Minden sorozatból mind az öt forma esetében az első 10 értékelhető előfordulást vettem figyelembe. A véletlenszerű kiválasztás szintén a vizsgált minta reprezentativitását biztosítja. A célnyelvi korpuszban megkerestem a forrásnyelvi megnyilatkozás fordítását. A forrásnyelvi megnyilatkozásokat és a célnyelvi fordításokat a 4. pontban ismertetett pragmatikai ekvivalenciamodell alapján kialakított szempontrendszer szerint vizsgáltam a regiszter diskurzusmező, diskurzushangvétel és diskurzusmód kategóriáiban.

A diskurzusmezőben a propozíciós tartalmat, az illokúciós célt és az aktusminőséget elemeztem. A kontextus alapján minden megnyilatkozásnak meghatároztam az illokúciós célját (direktívum, komisszívum) és az aktusminőségét (utasítás, kérés, tanács, meghívás, ajánlat). Az illokúciós cél, vagyis a beszédaktus makrotípusának megváltozása az ekvivalencia szempontjából értékelhetetlen megoldást eredményez, ezért ezeket az adatokat kizártam a vizsgálatból. A diskurzushangvétel dimenziójában a forrás- és a célnyelvi megnyilatkozás direktségét/indirektségét vetettem össze, a diskurzusmód kategóriájában pedig azt vizsgáltam, hogy a célnyelvi megnyilatkozás ugyanolyan koherens módon illeszkedik-e az illokúciós szekvenciába és a képi világba, mint a forrásnyelvi.

A szociopragmatikai változók nyelvi viselkedésmódosító szerepét az adaptált szociopragmatikai modellben vázolt szempontrendszer segítségével elemeztem (l. 4. pont). A kontextus alapján megállapítottam, hogy hogyan jellemezhető a beszédpartnerek viszonya a hatalom és a társadalmi távolság dimenziójában, valamint hogy az aktus milyen tehertétellel jár. A kontrollszövegekből nyert adatokat is hasonló szempontok szerint elemeztem.

A korpuszok adataiból két számítógépes adatbázist hoztam létre. A fordítási adatbázis a forrás- és a célnyelvi megnyilatkozásokat és azok releváns jellemzőit tartalmazza, nevezetesen az aktusminőséget, a direktségi kódot és a szociopragmatikai változókat. Külön jelzéssel láttam el az idegenszerű fordításokat. A kontrolladatbázis az autentikus célnyelvi megnyilatkozásokat tartalmazza hasonló rendezőelvek szerint. Az adatbázisokban adatbáziskezelő szoftver segítségével lekérdezések végezhetők az indirekt/direkt pragmatikai elmozdulások feltérképezése és jellemzése céljából.

Az adaptált modellek és taxonómiák biztosítják a kutatás érvényességét. A nyelvi anyag kódolását félévnyi eltéréssel kétszer végeztem el, az esetenkénti eltérések tisztázásában nyelvész kollégák segítségét kértem. Ez az elemzés megbízhatóságát biztosítja (vö. Károly 2007: 253–254). A statisztikailag szignifikáns eredmények kimutatására a z-próba statisztikai módszerét alkalmaztam.

6. A kutatás eredményei

A feltárt fordítási tények alapján a pragmatikai elmozdulások következő hat típusa és azok kombinációi különböztethetők meg:

1. A direktségi kategóriák közötti elmozdulások: *Mr. Barger, why don't you come over here, um with me?* – *Mr. Barger, kérem, jöjjön velem!* (CSI104 34.15; indirekt→direkt).
2. A kontextuális tényezők közötti elmozdulások: *Can you get me Secretaries Hutchinson and Berryhill?* – *Fehívná Hutchinsont és Berryhillt?* (WW207 18.39; képesség→hajlandóság).
3. A reális és a hipotetikus formák közötti elmozdulások: *Can you play that back, Peter, from the announcement, please?* – *Vissza tudná játszani a bejelentkezéstől?* (CSIM101 32.21; reális→hipotetikus).
4. Az explicit és az implicit formák közötti elmozdulások: *Dixon, will you escort Agent Hicks to McCullough, please?* – *Dixon, lekísérné Hicks ügynököt McCullough-hoz?* (A118 22. 53; explicit → implicit).
5. A pozitív és a negatív formák közötti elmozdulások: *Look, my car is like completely out of gas, so would you give me a ride?* – *Kifogyott a benzin a kocsimból, nem tudnál hazavinni?* (OC222 10.44; pozitív→negatív).

6. Az orientációk közötti elmozdulások: *Can you get any more specific? – De legyünk még ennél is pontosabbak!* (BN112 31.46; hallgatóorientált→kettős orientáció).

Az 1. csoport a direktségi kategóriák közötti (indirekt→direkt), míg a 2–6. csoportokban szemléltetett megoldások többnyire a direktségi kategóriákon belüli pragmatikai elmozdulásokat érintik. A következőkben a direktségi kategóriák közötti és a direktségi kategórián belüli elmozdulásokra vonatkozó eredményeket ismertetem.

6.1. A direktségi kategóriák közötti pragmatikai elmozdulások

Az 1. hipotézisben az állítottam, hogy a direktségi kategóriák közötti pragmatikai elmozdulások jellemzően a legdirektebb kategória irányába történnek. Ez azt jelenti, hogy a fordítók a konvencionálisan indirekt kérdő formákat a legdirektebb formákkal, azaz a származtatott móddal (imperatívusz és funkcionális ekvivalensei) helyettesítik akkor, ha a direktségi kategória megváltoztatása mellett döntenek. Az előkészítő forma fordítását vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a legdirektebb kategória irányába történő pragmatikai elmozdulások 18,87 százalékban (800/151 előfordulás), míg az indirekt kategóriák irányába történő elmozdulások csupán 1,37 százalékban (800/11 előfordulás) tapasztalhatók. A javaslattevő forma fordítását vizsgálva azt figyelhetjük meg, hogy a legdirektebb kategória irányába történő elmozdulások 56,00 százalékban (200/112 előfordulás), míg az indirekt kategóriák irányába történő elmozdulások 13,50 százalékban (200/27 előfordulás) tapasztalhatók. Ha a százalékos értékeket a z-próba segítségével összevetjük, akkor mindkét próba esetében olyan magas z-értéket kapunk, amely minden gyakorlatban használt szignifikanciaszinten igazolja az 1. hipotézist (előkészítő forma: $z = 12,12$; $p < 0,01$; javaslattevő forma: $z = 9,97$; $p < 0,01$). Kijelenthető tehát, hogy a direkt kategória felé történő elmozdulások jelentősen gyakoribbak, mint az indirekt kategóriák felé történő elmozdulások.

A fentiek alapján azt állíthatjuk, hogy a fordítók a direktségi kategória megváltoztatása során jellemzően a direktebb, vagyis a szintaktikailag egyszerűbb, feltehetően könnyebben értelmezhető felszíni formákat részesítik előnyben az összetettebb, esetenként nehezebben értelmezhető indirekt formákkal szemben. Megállapítható tehát, hogy a direktségi kategóriák közötti pragmatikai elmozdulások egyirányúak, vagyis a fordítás során az indirekt kategóriák nem más indirekt, hanem jellemzően a legdirektebb kategóriára változnak. Mivel ezt a megfigyelést csak az indirekt formák fordítására vonatkozólag igazoltam (indirekt→direkt), érdemes megvizsgálni, hogy vajon a fordítók a direkt formákat milyen arányban helyettesítik indirekt formákkal (direkt→indirekt). A kiegészítő vizsgálat elvégzésére manuálisan kezelhető adatbázist állítottam össze. Az adatbázisba összesen 504 véletlenszerűen kiválasztott, direkt (D1) forrásnyelvi megnyilatkozás került. A vizsgálat eredménye azt mutatja, hogy a fordítók csupán 4,76 százalékban (24 előfordulás) helyettesítették a direkt formákat indirekt formákkal, vagyis jelentős arányban megtartották a forrásnyelvi direktséget. A direkt kategória felől az indirekt kategóriák irányába történő pragmatikai elmozdulások tehát nem jellemzőek a fordítói viselkedésre. Ez megerősíti azt a feltevést, hogy a direktív és a kommisszív beszédaktusok fordítása során a direktségi kategóriák közötti pragmatikai elmozdulások jellemzően egyirányúak: indirekt→direkt. Ez összecseng Kallia (2009) vizsgálatának eredményével, aki öt nyelvben figyelte meg azt, hogy az indirekt beszédaktusokból gyakrabban lesznek direkt beszédaktusok, mint a fordítva, még akkor is, ha

a nyelvhasználati konvenciók alapján ez nem mindig indokolt. Ez a fordítói viselkedés összefüggésbe hozható a fordítási univerzálékkal (vö. Baker 1993), nevezetesen az explicitáció elvével és az egyszerűségekre való törekvéssel. A direkt formák explicitebbek, szintaktikailag egyszerűbbek, sokszor egyértelműbbek és könnyebben értelmezhetők, mint az indirekt formák.

A 2. hipotézisben azt állítottam, hogy a direktségi kategóriák közötti pragmatikai elmozdulásokra jellemzően akkor kerül sor, ha a forrás- és a célnyelvi pragmalingvisztikai forma eltérő kommunikációs funkciókat fejez ki. A vizsgált mintában 155 forrásnyelvi megnyilatkozás olyan pragmalingvisztikai formában jelenik meg, amely a kontrollvizsgálatok tanúbizonysága szerint nem alkalmas (vagy legalábbis nem jellemző) az aktusminőségében ekvivalens célnyelvi beszédaktus kifejezésére. Ezekben az esetekben a fordítók 76,13 százalékban (118 előfordulás) megváltoztatták, 23,87 százalékban (37 előfordulás) pedig megtartották a direktségi kategóriát. Ha a két százalékos értéket a z-próba segítségével összevetjük, akkor olyan magas z-értéket kapunk, amely bármilyen szignifikanciaszinten igazolja a 2. hipotézist ($z = 10,79$; $p < 0,01$). Kijelenthető tehát, hogy eltérő kommunikációs funkciók esetén a direktségi kategóriaváltás jelentősen gyakoribbnak tekinthető, mint a direktségi kategória megtartása.

A kontrollvizsgálatokból kiderült, hogy a célnyelvben a javaslattevő forma nem alkalmas (vagy legalábbis nem jellemző) az egyéb jelentésárnyalatoktól mentes, egyszerű utasítás, kérés, meghívás és ajánlat kifejezésére, az előkészítő forma pedig nem alkalmas a célnyelvi tanács kifejezésére. Ekkor a fordítók hajlamosak áttérni a jóval direktebb felszólító módra, máskülönben az eredeti beszélői szándéktól eltérő megnyilatkozás jönne létre, ez pedig idegenszerű lenne, mi több megnehezítené a beszédaktus értelmezését.

A 4. hipotézis szerint a direktségi kategória megváltoztatását a legdirektebb kategória irányába a szociopragmatikai változók közül a beszélő valós vagy vélt hatalma motiválja leginkább. A szociopragmatikai vizsgálatot az utasítások és a kérések esetében végeztem el. Az előkészítő forma fordítása során a beszélő valós vagy vélt hatalma és a kis társadalmi távolság (laza/zéró kötődés) motiválja leginkább a legdirektebb kategória használatát (30,00% [hatalom] > 24,76% [kis társadalmi távolság + laza/zéró kötődés]). A javaslattevő forma esetében viszont a társadalmi távolság (erős kötődés) valamivel fontosabb szerepet játszik, mint a hatalom (73,91% [kis társadalmi távolság+erős kötődés] > 70,83% [hatalom]). A tehertétel mindkét forma esetében alacsonyabb értéket mutat, ezért ez a változó a hipotézis ellenőrzése szempontjából nem releváns. A z-próba eredménye mindkét pragmalingvisztikai forma esetében azt mutatja, hogy a szokásos 5%-os, vagy attól alacsonyabb szignifikanciaszinteken a 4. hipotézist el kell vetni (előkészítő forma: $z = 1,315$; $p > 0,05$; javaslattevő forma: $z = 0,29$; $p > 0,05$). Ez azt jelenti, hogy a mintabeli adatok alapján nem igazolható, hogy a direktebb kategóriák irányába történő elmozdulásokat a szociopragmatikai változók közül a beszélő valós vagy vélt hatalma motiválná leginkább.

Összességében a szociopragmatikai vizsgálat azt mutatja, hogy a szociopragmatikai változók is motiválhatják a direktebb formák használatát. A fordítók akkor hajlamosabbak áttérni a legdirektebb formákra, ha a beszélő hatalommal rendelkezik a hallgató felett, ha a beszédpartnerek közötti társadalmi távolság kicsi, illetve ha az aktusban megjelenő tehertétel alacsony. A szociopragmatikai változók hatása között szignifikáns eltérések nem mutathatók ki.

6.2. A direktségi kategórián belüli pragmatikai elmozdulások

A 3. hipotézisben azt állítottam, hogy a direktségi kategória megtartására, valamint a kategórián belüli pragmatikai elmozdulásokra jellemzően akkor kerül sor, ha a forrás- és a

célnyelvi pragmalingvisztikai formák alapvetően azonos kommunikációs funkciókat fejeznek ki. A vizsgált mintában 845 forrásnyelvi megnyilatkozás olyan pragmalingvisztikai formában jelenik meg, amely alkalmas az aktusminőségében ekvivalens célnyelvi beszédaktus kifejezésére. Ezekben az esetekben a fordítók 21,65 százalékban (183 előfordulás) megváltoztatták, 76,92 százalékban (650 előfordulás) pedig megtartották a direktségi kategóriát. Ha a két százalékos értéket a z-próba segítségével összevetjük, akkor olyan magas z-értéket kapunk, amely minden gyakorlatban használt szignifikanciaszinten igazolja a 3. hipotézist ($z = 27,27$; $p < 0,01$). Kijelenthető tehát, hogy azonos kommunikációs funkciók esetén a direktségi kategória megtartása jelentősen gyakoribb, mint a direktségi kategória megváltoztatása.

A kontrollvizsgálatokból kiderült, hogy az előkészítő forma, bár eltérő gyakorisággal, de alkalmas a célnyelvi utasítások, kérések, meghívások és ajánlatok kifejezésére. A felszíni forma tükörfordítása a tanács kivételével nem hoz létre lényegesen eltérő implikaturákat, ezért a fordítók megtartják a direktségi kategóriát.

A direktségi kategórián belül azonosított pragmatikai elmozdulások közül három különösen jellemző a fordítói megoldásokra: (1) a fordítók a forrásnyelvi elkészítő formákban megjelenő képesség kontextuális tényezőjét a célnyelvi hajlandóság tényezőjével helyettesítik, (2) a reális formákat a hipotetikus formák váltják fel az utasítások és a kérések esetében, míg a meghívások és az ajánlatok fordítása során az ellenkező tendencia érvényesül, (3) az explicitebb megnyilatkozásokból implicitebbek lesznek (példákat l. 6. pont).

A kontextuális tényezők közötti elmozdulások jellemzően az előkészítő forma fordítása során figyelhetők meg. Ebben a kategóriában (D3) gyakori megoldás, hogy a fordítók a forrásnyelvi képesség kontextuális tényezőjét a célnyelvi hajlandóság tényezőjével helyettesítik. A kontrolladatbázis alapján valószínűsíthető, hogy a fordítók a célnyelvi normát követik, mivel az autentikus filmszövegekben a hajlandóság kontextuális tényezője gyakrabban jelenik meg, mint a képesség tényezője. A javaslattevő forma fordítására kevésbé jellemző a kontextuális tényező megváltoztatása. Ez azzal magyarázható, hogy a fordítók a direktségi kategória megváltoztatása során leggyakrabban a felszólító módot választják, de az imperatívusz esetében – néhány esettől eltekintve – nem határozható meg a kontextuális tényező.

Az utasítások és a kérések fordítását vizsgálva megfigyelhető, hogy az előkészítő forma direktségi kategóriájában (D3) a forrásnyelvi reális formák hipotetikus formákra változnak. Ezt a fordítói megoldást több tényező is motiválja. A célnyelvi hipotetikus alakok általában világosabbá teszik a beszédaktus aktusminőségét (utasítás/kérés vs. eldöntendő kérdés). A hipotetikus formák kevésbé fedik el a valós beszélői szándékot, mint a reális formák, ugyanis a reális formákkal a beszélő a hallgató jövőbeni cselekvéséről érdeklődik, ezért ezek általában jobban közelítenek az egyszerű eldöntendő kérdéshez, mint a hipotetikus alakok. Másképpen fogalmazva: a hipotetikus formák kevesebb teret adnak, hogy a hallgató eldöntendő kérdésként értelmezhesse a megnyilatkozást. A beszédaktus pragmatikailag transzparenssebbé, vagyis egyértelműbbé válik. A hipotetikus formák az utasítások és a kérések esetében udvariasabb hatást keltenek, feltehetően azért, mert a feltételek világába helyezett cselekvés arra utal, hogy a hallgató nem várja el a cselekvés végrehajtását, tiszteletben tartva a hallgató negatív arcát (Brown és Levinson 1987), vagyis a hallgató cselekvési szabadságát. Az utasítások fordítása során a hipotetikus formák használatát a célnyelvi norma követése is motiválhatja. A kontrollszövegek vizsgálata azt mutatja, hogy az autentikus (nem fordított) indirekt célnyelvi utasítások jellemzően hipotetikus formákban jelennek meg.

Fontos megjegyezni azt is, hogy bizonyos szituációkban a hipotetikus formák jelöltté válnak. Ez azt jelenti, hogy előfordulásukat nem a szokásos (sztenderd) nyelvi udvariasság, hanem a negatív érzelmi állapotok (pl. bosszúság, düh, agresszió stb.) kifejezése motiválja. A

kontrollszövegekben is megfigyelhető, hogy az indirekt hipotetikus formák hasonló érzelmi töltetet fejeznek ki, míg ez a funkció a reális formákra nem jellemző.

Figyelemre méltó jelenség, hogy a meghívások és az ajánlatok fordítása során jellemzőbb, hogy a fordítók a hipotetikus alakokat reális formákkal helyettesítik (reális→hipotetikus). Az ellentétes tendencia oka a beszédaktusok funkciójában keresendő, ugyanis ezek az aktusok nem a beszélő, hanem a hallgató hasznát szolgálják. A hipotetikus formák a meghívások és az ajánlatok esetében egyéb implikátúrákat is kifejezhetnek. A feltételek világa a „nem elvárás” pragmatikai kategóriájával (Krékits 2006: 59) azonosítható, ezért úgy tűnhet, mintha a beszélő arra számítana, hogy a hallgató nem fogadja el az ajánlatot vagy a meghívást, az ilyen megnyilatkozás pedig ösztentlennek tűnik. A hipotetikus formák, amelyek a forrásnyelvben általában minden vizsgált beszédaktus esetében udvarias benyomást keltenek, a célnyelvi meghívások és ajánlatok esetében eltérő pragmatikai hatást eredményeznek.

Az előkészítő forma direktségi kategóriájában gyakran megfigyelhető, hogy a forrásnyelvi explicitebb megnyilatkozások jellemzően implicitebbé válnak a célnyelvben. Ennek következménye, hogy az explicitiséget kifejező lexikai elemek eltűnnek a célnyelvi beszédaktusokból. Felmerül a kérdés, hogy a célnyelvi beszédaktusok valóban implicitebbek lesznek-e. Erre azért nehéz válaszolni, mert egy adott megnyilatkozás explicitiségét vagy implicitiségét nemcsak a kihagyott vagy a hozzáadott lexikai elemek határozzák meg, hanem több más tényező is, mint például a szintaktikai szerkezet és a kontextus egyéb elemei is. A fentiekben rámutattam arra, hogy az utasítások és a kérések esetében a fordítók előnyben részesítik a hipotetikus formákat a reális formákkal szemben. A hipotetikus formák kompenzálják az explicit forrásnyelvi elemek kihagyását, mivel ezeket nemcsak udvariasabbnak, de pragmatikailag átláthatóbbnak, vagyis explicitebbnek is érezzük, mint a reális formákat. Ennek az az oka, hogy a reális formák jobban közelítenek az eldöntendő kérdésekhez.

6.3. Idegenszerűség a fordításban és a pragmatikai transzfer

Az 5. hipotézisben azt állítottam, hogy a pragmalingvisztikai forma tükörfordításával megváltozhat a beszédaktus illokúciós ereje és kommunikációs funkciója, ez pedig idegenszerűséghez vezethet. A hipotézist a következő megfigyelések igazolják.

A vizsgálat rávilágított arra, hogy a *Why don't you do X?* javaslattevő forma az angol nyelvben az utasítás, a kérés, a tanács, a meghívás és az ajánlat kifejezésére alkalmas. Ennek tükörfordítása (*Miért nem teszed meg X-et?*) a magyar nyelvben nem alkalmas (vagy legalábbis nem jellemző) az egyéb jelentésárnyalatától mentes utasítás, kérés, meghívás és ajánlat aktusának kifejezésére. A felszíni forma tükörfordítása az eredeti beszélői szándéktól eltérő beszédaktust hozhat létre, megnehezítve a megnyilatkozás értelmezését. A forrásnyelvi utasításból például célnyelvi tanács vagy javaslat válhat. A tükörfordítás olyan jelentéstartalmakkal töltheti meg a beszédaktus aktusminőségét, mint például a rábeszélés, a szemrehányás stb., ez pedig szintén eltérhet az eredeti beszélői szándéktól, és idegenszerűen is hat a célnyelvi kontextusban.

Az angol nyelvben az előkészítő forma (*Could you/Will you do X? stb.*) kifejezheti a tanács beszédaktusát, míg a tükörfordítás a magyar nyelvben erre nem alkalmas. Az előkészítő forma az angol nyelvben alkalmas az udvarias utasítás kifejezésére, míg a magyar nyelvben bizonyos szituációkban túlságosan udvarias, így gúnyos, szarkasztikus hatást vált ki. Az előkészítő forma az angol nyelvben használható vészhelyzet-szituációkban, míg a magyar nyelvben ez a forma furcsa, parodisztikus, idegenszerű hatást kelt.

A direktségi kategória tükörfordításából adódó idegenszerűség leírható a köztesnyelvi pragmatikai kutatásokból ismert pragmatikai transzfer (Kasper 1992: 207) fogalmával is.

Különbséget kell tennünk a negatív és a pozitív pragmatikai transzfer között. A negatív transzfer arra utal, hogy bizonyos forrásnyelvi mintázatok és konvenciók jelennek meg a célnyelvi szövegben. Ezek olyan implikaturákat, jelentésárnyalatokat és aktusminőséget hoznak létre, amelyek zavart keltenek a kommunikációban, értelmezésük indokolatlanul nagy kognitív terhet ró a befogadóra. A pozitív transzfer szintén arra utal, hogy a fordított szövegben idegenszerű forrásnyelvi mintázatok jelennek meg, a beszédaktus aktusminősége azonban nem változik, a megnyilatkozás értelmezése sem ró indokolatlanul nagy kognitív terhet a befogadóra. A pozitív transzfer során az idegenszerűség abból adódik, hogy a fordító bepillantást enged a forrásnyelvi kultúra kommunikációs konvencióiba.

A fordítás a nyelvi kontaktus egyik formája, amelynek hatására a célnyelv dinamikusán változik. Ha a fordítók bizonyos forrásnyelvi eszközöket gyakran használnak, akkor azok előbb-utóbb ismertté és elfogadottá válnak a célnyelvi kultúrában. Végző stádiumban a forrásnyelvi eszköz már előfordulhat autentikus célnyelvi szövegekben is, esetleg normává is válhat, ahogy erre Koller (2001) nyomán Baumgarten (2005: 11) is rámutat angol–német nyelvpárban. Míg a nyelvvédők ezt rossz szemmel nézik, addig a leíró nyelvtudomány, így a fordítástudomány is értékítélet nélkül vizsgálja a jelenséget. Idővel a negatív transzfer pozitív transferré válhat. A leíró fordítástudomány egyik kihívása, hogy ezt a folyamatot a maga dinamikájában ragadja meg és kövesse nyomon.

7. A kutatás értékelése

A kutatás a leíró fordítástudomány elméleti háttere, vizsgálati módszerei és az eredményközpontú megközelítés területén szolgál új, tudományos eredményekkel.

- A magyar fordítástudományban elsőként foglalkoztam a direktív és a komisszív beszédaktusok nagy mintán történő kvantitatív és kvalitatív vizsgálatával a filmszövegek fordításában.
- A szakirodalmi áttekintésben összegeztem a beszédaktusok fordításával kapcsolatos nemzetközi eredményeket, valamint rámutattam a kutatási ürre is.
- A kutatás során létrehoztam egy olyan integrált pragmatikai modellt, amely alkalmasnak bizonyult a konvencionálisan indirekt direktív és komisszív beszédaktusok fordításának mélyreható tanulmányozására, különös tekintettel a nyelvi direktség változására. A modell igény szerint adaptálható más beszédaktusok fordításának vizsgálatára is.
- A filmszövegekből nyert adatokból két adatbázist hoztam létre. Az adatbázisok nemcsak a fordított szövegekből nyert adatokat, hanem autentikus (nem fordított) szövegekből nyert megnyilatkozásokat is tartalmaznak. Ez lehetővé teszi a fordított és az autentikus beszédaktusok összehasonlítását.
- Újdonságnak számít a kódalapú megfeleltetés, amelynek segítségével nagyszámú fordítói megoldás adatbázis-kezelő szoftver segítségével vizsgálható.
- A felállított öt hipotézisből négyet igazoltam, ezek közül háromban szignifikáns eltéréseket mutattam ki. A 4. hipotézis ellenőrzése arra mutatott rá, hogy a direktív és a komisszív beszédaktusok fordításában megfigyelhető az idegenszerűség, azaz a pragmatikai transzfer jelensége.
- A kutatás során a pragmatikai elmozdulások hat típusát definiáltam.
- Kimutattam, hogy a forrásnyelvi indirekt formákat a fordítók jellemzően direkt formákkal helyettesítik, ha valamilyen okból a direktségi kategória megváltoztatása

mellett döntenek, a direkt formákat azonban jóval ritkábban helyettesítik indirekt formákkal. Ebből az következik, hogy a direktségi kategóriák közötti elmozdulások jellemzően egyirányúak (indirekt→direkt). Ez a pragmatikai transzparenciára való törekvéssel magyarázható, valamint összefüggésbe hozható a fordítási univerzálékkal is, nevezetesen az explicitációval és az egyszerűsítéssel.

- A kutatásból az is kiderült, hogy a direktségi kategória megváltoztatását elsősorban a pragmalingvisztikai forma forrásnyelv-specifikus jellege, másodsorban a szociopragmatikai változók motiválják
- Definiáltam és jellemeztem a pozitív és a negatív pragmatikai transzfer jelenségét.
- Feltártam a lehetséges ütközési pontokat a forrás- és a célnyelvi direktív és kommisszív beszédaktusok között, vagyis azokat a problémás eseteket, amikor a forrásnyelvi forma tükörfordítása jelentősen eltérő implikaturákat hoz létre a célnyelvben.

8. A kutatás jelentősége

A számos új tévécsatorna megjelenésével egyre nagyobb igény mutatkozik Magyarországon is a filmszövegek fordítását végző professzionális szinkron dramaturgokra. Ezt a tevékenységet jelenleg néhány tapasztalt szakemberen kívül az audiovizuális fordítás terén képzetlen fordítók végzik. Valószínűsíthető, hogy a közeljövőben más európai országokhoz hasonlóan az audiovizuális fordítás Magyarországon is egyre több fordítóképző intézmény képzési kínálatában jelenik meg.

A konvencionálisan indirekt direktív és kommisszív beszédaktusok fordításában tapasztalható indirekt/direkt pragmatikai elmozdulások feltérképezése, a pragmatikai transzferből adódó idegenszerűségek kimutatása, valamint a lehetséges ütközési pontok feltárása iránymutatásul szolgálhat a gyakorló szinkron dramaturgok számára. Mivel a kutatás során arra is fény derült, hogy a pragmatikai elmozdulások nem a filmfordítás médiumspecifikus kötöttségeire vezethetők vissza, az eredmények felhasználhatók az angol–magyar fordítóképzésben, nemcsak az audiovizuális fordítás, hanem általában a dialógusfordítás területén is.

A tézisekhez felhasznált irodalom jegyzéke

- Austin, J. L. 1962. *How to do Things with Words*. Oxford: Clarendon.
- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In: Baker, M., Francis, G., Tognini-Bonelli, E. (eds.) 1993. *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250.
- Baker, M. 1995. Corpora in Translation Studies: An Overview and Some Suggestions for Future Research. *Target* Vol. 7. No. 2. 223–243.
- Baumgarten, N. 2005. *The Secret Agent: Film Dubbing and the Influence of the English Language on German Communicative Preferences. Towards a Model for the Analysis of Language Use in the Visual Media*. Unpublished PhD dissertation. Hamburg University.
- Blum-Kulka, S. 1989. Playing it Safe: The Role of Conventionality in Indirectness. In: Blum-Kulka, S. et al. (eds.) 37–70.
- Blum-Kulka, S., Danet, B., Gherson, R. 1985. The Language of Requesting in Israeli Society. In: Forgas, J. P. (ed.) *Language and Social Situation*. 113–119.

- Blum-Kulka, S. House, J. 1989. Cross-Cultural and Situational Variation in Requesting Behaviour. In: Blum-Kulka, S. et al. (eds.) 123–154.
- Blum-Kulka, S., House, J., Kasper, G. (eds.) 1989. *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood, New Jersey: Ablex Publishing.
- Brown, P., Levinson, S. 1987. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bühlig, K., House, J., Thije. (eds.) 2009. *Translational Action and Intercultural Communication*. Manchester, UK & Kinderhook (NY), USA: St. Jerome Publishing.
- Byon, A. S. 2004. Sociopragmatic Analysis of Korean Requests: Pedagogical Settings. *Journal of Pragmatics* Vol. 36. No. 9. 1673–1704.
- Eslami-Rasekh, Z. 1993. A Cross-Cultural Comparison of the Requestive Speech Act Realization Patterns in Persian and American English. In: L. Bouton and Y. Kachru (eds.) *Pragmatics and Language Learning: Monograph Series* Vol. 4. Urbana-Champaign: University of Illinois. 85–101.
- Eslami-Rasekh, A., Tavakoli, M., Abdolrezapour, P. 2010. Certainty and Conventional Indirectness in Persian and American Request Forms. *The Social Sciences* Vol. 5. No. 4. 332–339.
- Forgas, J. P. (ed.) 1985. *Language and Social Situation*. New York: Springer-Verlag.
- Fukushima, S. 2003. *Requests and Culture*. Bern: Peter Lange.
- Goldschmidt, M. M. 1998. Do Me a Favor: A Descriptive Analysis of Favor Asking Sequences in American English. *Journal of Pragmatics* Vol. 29. No. 2. 129–153.
- Gambier, Y., Gottlieb, H. (eds.) 2001. *(Multi) Media Translation, Concepts, Practices and Research*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Gottlieb, H. 2001. Anglicism and TV Subtitles in an Anglified World. In: Gambier, Y., Gottlieb, H. (eds.) 249–258.
- Holmes, J. 1988. *Translated!*. Amsterdam: Rodopi.
- Holmes, J. 1972. The Name and Nature of Translation Studies. 1st ed.: *APPTS Series of the Translations Studies Section, Dep. of General Literary Studies*. Amsterdam: University Press. 2nd ed. In: Holmes, J. 1988. 67–80.
- Holtgraves, T., Yang, J. 1990. Politeness as Universal: Cross-Cultural Perceptions of Request Strategies and Inferences Based on Their Use. *Journal of Personality and Social Psychology* Vol. 59. No. 4. 719–729.
- House, J. 1997. *Translation Quality Assessment. A Model Revisited*. Tübingen: Gunter Verlag.
- House, J., Kasper, G. 1981. Politeness Markers in English and German. In: Coulmas, F. (ed.) *Conversational Routine: Explorations in Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*. The Hague: Mouton. 157–185.
- Kallia, A. 2009. A Problem of Pragmatic Equivalence in Intercultural Communication. Translating Requests and Suggestions. In: Bühlig et al. (eds.) 58–79.
- Kasper, G. 1992. Pragmatic Transfer. *Second Language Research* Vol. 8. No. 3. 203–231.

- Károly, K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Koike, D. A. 1989. Requests and the Role of Deixis in Politeness. *Journal of Pragmatics* Vol. 13. No. 2. 187–202.
- Koller, W. 2001. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Wiebelsheim: Quelle & Meyer (UTB).
- Krékits, J. 2006. *Felszólító performatív beszédaktusok*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Leech, G. N. 1983. *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Levinson, St. C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Majzer, M. 1999. *A kérés pragmatikai szempontú vizsgálata*. Szakdolgozat. ELTE. Budapest.
- Polcz, K. 2008. Az angol javaslattevő forma által megjelenített diskurzusaktusok a filmszövegek fordításában. *Fordítástudomány X.* évf. 2. szám. 5–21.
- Polcz, K. 2010. Az angol diskurzusaktusok direktségi szintjének változása a magyarra fordított filmszövegekben. In: Zimányi, Á. (szerk.) *A tudomány nyelve – A nyelv tudománya*. A XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Eger, 2009. április 16–18. Eger: B.V.B Nyomda és Kiadó Kft. 190–198.
- Searle, J. R. 1979/85. *Expression and Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sifianou, M. 1999. *Politeness Phenomena in England and Greece: A Cross-Cultural Perspective*. New York: Oxford University Press.
- Szili, K. 2000. Az udvariasság elméletéről, megjelenési módjairól a magyar nyelvben. In: *Hungarológia 2*. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ. 261–282.
- Szili, K. 2004. *Tetté vált szavak: A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Budapest: Tinta.
- Szili, K. 2006 *Vezérkönyv a magyar grammatika tanításához*. Budapest: Enciklopédia Kiadó.
- Toury, G. 1980. *In Search of a Theory of Translation*. Tel-Aviv: The Porter Institute for Poetics and Semiotics.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies – and Beyond*. Amsterdam: Rodopi.
- Trosborg, A. 1995. *Interlanguage Pragmatics*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Tsui, A. B. M. 1994. *English Conversation*. Oxford: Oxford University Press.

Sources, filmography

- Alias*. 2001–2002. 1–2. évad. Touchstone Television. (Fordította: Németh Renáta) [A]
- Ally McBeal*. 1997–1999. 1–2. évad. 20th Century Fox Television. (Fordította: Hágen Péter) [AMC]
- Barátok közt*. 2010–2011. 13–14. évad. RTL Klub. [BK]
- Bones*. 2005–2008. 1–3. évad. 20th Century Fox Television. (Fordította: Nagy Éva) [B]

Californication. 2007–2009. 1–3. évad. Showtime. (Fordította: Draskovics Mariann) [C]
Criminal Minds. 2005–2007. 1–3. évad. Touchstone Television. (Fordította: Illés Judit) [CM]
Crime Scene Investigation: CSI. 2000–2001. 1–2. évad. CBS Paramount Productions. (Fordította: Gila Zsuzsa) [CSI]
CSI Miami. 2002–2005. 1–3. évad. CBS Productions. (Fordította: Juhász Erika) [CSIM]
Desperate Housewives. 2004–2006. 1–2. évad. Buena Vista Home Entertainment, Inc., Touchstone Television. (Fordította: Simon Nóra) [DH]
Everwood. 2002–2004. 1–2. évad. Warner Brothers Entertainment (Fordította: Lovász Ágnes) [EV]
Friends. 2002–2004. 9–10. évad. Warner Brothers Entertainment. (Fordította: Liszkai Szilvia) [F]
Ghost Whisperer. 2005–2007. 1–2. évad. Paramount Productions and Touchstone Television. (Fordította: Galadics Anna) [GW]
Gilmore Girls. 2002–2003. 3. évad. 2000. Warner Brothers. (Fordította: Várkonyi Zoltán) [GG]
Gray's Anatomy. 2005–2007. 1–3. évad. Buena Vista Home Entertainment/Touchstone Television. (Fordította: Tóth Enikő) [GA]
Lost. 2004–2007. 1–3. évad. Touchstone Television. (Fordította: Vajda Evelin). [L]
Married with Children. 1995–1997. 10–11. évad. Sony Pictures Television. (Fordította: Hajzer László) [MC]
Men in Trees. 2006–2008. 1–2. évad. NS Pictures. (Fordította: Új Regina) [MIT]
Monk. 2002–2004. 1–2. évad. Touchstone Television. (Fordította: Csányi Zita) [M]
The O.C. 2003–2006. 1–3. évad. Warner Brothers. (Fordítás: Takács Emőke) [OC]
Tűzvonalban. 2007–2008. 1–2. évad. FilmArt. [T]
Weeds. 2005–2008. 1–4. évad. Showtime. (Translated by Dudik Annamária Éva) [W]
West Wing. 2000–2002. 2–3. évad. Warner Brothers. (Fordította: Vince Miklós) [WW]

Az értekezés témájával kapcsolatos publikációk

- Polcz, K. 2008. Az angol javaslattevő forma által megjelenített diskurzusaktusok a filmszövegek fordításában. *Fordítástudomány* X. évf. 2. szám. 5–21.
- Polcz, K. 2009. Oh, My God! – Ó, te jó ég! Vallási tartalmú indulatszók és indulati kifejezések az angol nyelvű filmek magyar fordításában. *Fordítástudomány* XI. évf. 2. szám. 36–56.
- Polcz, K. 2010. Az angol diskurzusaktusok direktségi szintjének változása a magyarra fordított filmszövegekben. In: Zimányi, Á. (szerk.) *A tudomány nyelve – A nyelv tudománya*. A XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Eger, 2009. április 16–18.

- Eger: B.V.B Nyomda és Kiadó Kft. 190–198.
- Polcz, K. 2011. Pragmatikai ekvivalencia a beszédaktusok fordításában. *Magyar Nyelvőr* 135. évf. 2. szám. 195–214.
- Polcz, K. 2011. Konvencionálisan indirekt beszédaktusok fordításának pragmatikai modellje angol–magyar nyelvpárban. In: Boda, I. K., Mónos, K. (szerk.) *Az alkalmazott nyelvészet ma: innováció, technológia, tradíció*. A XX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Debrecen, 2010. augusztus 26–28. Debrecen: MANYE/Debreceni Egyetem. 268–277.
- Polcz, K. 2012. Konvencionálisan indirekt beszédaktusok és pragmatikai ekvivalencia az angol-magyar filmszövegek fordításában. In: Horváthné, M. K., Sciacovelli, A. D. (szerk.) *Az alkalmazott nyelvészet regionális és globális szerepe*. MANYE XXI. Szombathely, 2011. augusztus 29–31. Budapest/Sopron: ELTE MANYE BTK –Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó. 151–156.

Az értekezés témájával kapcsolatos konferencia-előadások

- Polcz, K. 2009. Az angol diskurzusaktusok direktségi szintjének változása a magyarra fordított filmszövegekben. Elhangzott: *A tudomány nyelve – A nyelv tudománya*. XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Eger. Eszterházy Károly Főiskola 2009. április 17.
- Polcz, K. 2010. Konvencionálisan indirekt beszédaktusok fordításának pragmatikai modellje angol–magyar nyelvpárban. Elhangzott: *Az alkalmazott nyelvészet ma: innováció, technológia, tradíció*. XX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Debrecen. Debreceni Egyetem. 2010. augusztus 27.
- Polcz, K. 2011. Konvencionálisan indirekt beszédaktusok és pragmatikai ekvivalencia az angol–magyar filmszövegek fordításában. Elhangzott: *Az alkalmazott nyelvészet globális és regionális szerepe*. XXI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Szombathely. Nyugat-magyarországi Egyetem. 2011. augusztus 29.